

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018

Bruggen, H.J.J.M. van der

Citation

Bruggen, H. J. J. M. van der. (2021, October 28). *Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DEEL II Van emancipatie en groei naar neergang (1794-2018)

Inleiding

In het najaar van 1794 begon definitief de Franse bezetting van de Limburgse territoria die tot 1814 voortduurde. Per 1 oktober 1795 volgde de opname van Midden-Limburg in het departement Nedermaas, dat met de andere acht Zuid-Nederlandse departementen als *les départements réunis* bij de Franse republiek, in 1804 het keizerrijk, werd gevoegd. Na een kort geallieerd intermezzo in 1814 volgde in mei 1815 onder de naam provincie Limburg de aansluiting bij het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Van 1830 tot 1839 maakte vrijwel de gehele provincie de facto deel uit van de nieuwe staat België. In dat laatste jaar volgde de terugkeer naar Noord-Nederland.

Limburg was vanaf 1839 onderworpen aan twee heren, het maakte deel uit van het Koninkrijk der Nederlanden en was, met uitzondering van de vestingsteden Maastricht en Venlo, tot 1867 lid van de Duitse Bond, een statenbond van Duitse vorsten en steden. Het lot van Limburg volgt echter vanaf 1839 (en van 1867 integraal) de nationale geschiedenis. Daarbij past wel de kanttekening dat, aan het slot van de Duitse bezetting, vanaf aanvang september 1944 tot 1 maart 1945 het Midden- en Noord- Limburgse gebied ten oosten van de Maas, ‘politisch und verwaltungsmäßig’ tot het Derde Rijk gerekend werd.

Hoofdstuk II.1 Gelijkberechtiging en aarzelende emancipatie (1794-1839)

II.1.1 Gelijke burgerrechten voor Joden

Artikel 1 van de *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen* van 27 augustus 1789 luidt (vertaald): ‘Mensen worden geboren en blijven vrij en gelijk in rechten. Sociale verschillen kunnen slechts steunen op het algemeen belang’.²²⁶ Op 27 september 1791 kregen de Franse Asjkenazische Joden volgens een besluit van de Assemblée Constituante volledig burgerrecht, dit nadat de Sefardische Joden al ruim anderhalf jaar eerder, op 28 januari 1790, vrije burgers waren geworden.

De gehele huidige provincie Limburg werd definitief door de Franse revolutionairen veroverd in het najaar van 1794 na een eerste – mislukte – korte Franse verovering, die geduurd had van december 1792 tot begin maart 1793. Na een overgangsjaar met veel onduidelijkheden over toepasselijk recht en over

²²⁶ De originele tekst luidt: ‘Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l’utilité commune’.

de bestuurlijke indeling werd een deel van de veroverde gebieden, globaal Midden- en Zuid-Limburg en het huidige Belgisch Limburg, eind augustus 1795 ondergebracht in het departement Nedermaas, terwijl Noord-Limburg in 1798 met het westelijke Rijnland het departement Roer ging vormen.

In Roermond is de Franse Grondwet van 22 augustus 1795, waarin gelijke burgerrechten voor Joden waren opgenomen, vanaf 1 oktober van dat jaar, de datum van inlijving van Nedermaas bij de Franse Republiek, van toepassing geworden. Dit met de kanttekening dat de meeste inwoners van de Oostenrijkse Nederlanden aanvankelijk nog slechts de voor vreemdelingen gegarandeerde rechten kregen. Joden werden eerst op 6 december 1796 volwaardige burgers, amper drie maanden nadat in de Noordelijke Nederlanden het ‘Decreet over den Gelykstaat der Joodschen met alle andere Burgers’ was afgekondigd. Dat was gebeurd op 2 september van datzelfde jaar.²²⁷

Enige verdere uitwerking van artikel 1 van de *Déclaration* en van de besluiten van de *Assemblée* over die gelijkwaardigheid ontbrak echter, behalve een toevoeging aan artikel 6 dat vrijheid van godsdienstuitoefening garandeerde. Aan de besluiten tot gelijkstelling waren in Frankrijk overigens heftige discussies voorafgegaan. Specifieke Jodenbelastingen hadden daar al eeuwenlang tot veel onenigheid geleid. Eerdere pogingen van de Franse koning om tot ordening te geraken, waren mislukt. Pas enkele jaren voorafgaand aan 1789 waren er enkele regelingen tot stand gekomen, in het bijzonder voor Joden in de Elzas.²²⁸ De discussies om hen tot gelijkwaardige burgers te maken waren langdurig en fel. Deze emancipatie van de Joden tijdens de Franse tijd werd niet overal in hun toenmalige wereld even enthousiast ontvangen.

De gelijkschakeling voor de wet hield ook in dat de eigen, vertrouwde machtsstructuren van de Joodse samenlevingen opengebroken werden. Volgens Presser waren vooral de Hoogduitse Joden, dus de Asjkenazische, die men in de Duitse landen maar ook in Midden-Limburg aantrof, vreemdelingen in hun uiterlijk, taal en onbuigzaam ritualisme.²²⁹ Toch betekende deze wettelijke doorbraak dat de eeuwenoude idee van een ‘Christelijke Natie’ met daarnaast een ‘Joodse Natie’ verdween. Joden werden onderdanen van het land waar zij woonden en kregen daar dezelfde rechten en verplichtingen als christenen.

De Franse Revolutie en het daaropvolgende keizerrijk van Napoleon hebben nog een ander, op termijn uiterst bedreigend, gevolg voor Joden gehad. De verbetering van hun maatschappelijke en wettelijke positie heeft al spoedig geleid tot het ontstaan van een nieuw en ernstig vooroordeel dat in de loop van de negentiende eeuw een vast bestanddeel is geworden van het moderne anti-

²²⁷ Kasper-Holtkotte, *Im Westen Neues*, 35-36.

²²⁸ Jansen, ‘Overheid en Joden’, 55.

²²⁹ Presser, *Napoleon*, 291-295.

Joodse repertoire. Joden zouden worden gezien als veroorzakers, het brein en de winnaars van iedere grote revolutie, zoals die van 1789, 1848 en 1917. In nauw verband daarmee ontstond de idee van een geheime Joodse samenzwering om de wereldheerschappij te verkrijgen.²³⁰

II.1.2 Voortdurende vooroordelen, soms ook in de rechtspraak

De wettelijke gelijkstelling betekende zeker niet dat de bestaande vooroordelen weggenomen waren. Die bleven bij de bevolking en vaak ook bij overheidsfunctionarissen onverminderd bestaan. Naar aanleiding van criminele overvallen werden Joden tot zondebok verklaard en werd zelfs voorgesteld om alle Joden in Nedermas onder het vreemdelingenrecht te brengen. Zover kwam het niet, maar uitvoering van dat plan zou de gelijkheid van burgers in het departement weer teniet hebben gedaan.²³¹

Ondertussen was de gelijkstelling van Joden voor hen wel van groot belang tijdens juridische procedures waarin zij betrokken waren. Er was een einde gekomen aan de eerdere juridische willekeur voor Joden tijdens de procesvoering. Doordat zij niet meer in het verborgene hoefden te leven, konden zij hun rechten laten gelden. Een voorbeeld daarvan is de klacht van de in Elmt woonachtige Bernard Berets. De naam Berets (ook Beretz of Behretz) wordt gevoerd door een Joods geslacht in het nabije Rijnland. Bernards klacht over mishandeling werd op 2 maart 1797 voor de Roermondse correctionele rechtbank, die toen amper een jaar bestond, behandeld. Elmt had tot in het jaar 1794 tot het Roermondse Overkwartier behoord, waar Joden niet mochten wonen.²³² Tot 1815 vielen het tegenwoordig Duitse Elmt en enkele naburige gemeenten nog onder de bevoegdheid van de rechtbank in Roermond.

Toch heeft het nog lang geduurd voordat het principe van gelijkheid in rechte ten volle geaccepteerd werd door justitie en in de rechtspraak. Hoe het toch vaak mis kon gaan, kan worden ontleend aan een aantal hierna te beschrijven gevoerde procedures bij de Roermondse en Maastrichtse rechtbank. Eerst wordt hier de procedure in vier instanties besproken, die Moijsses en Bernard Hertz dahl in 1799 en 1800 moesten voeren bij deze rechtbanken en de beroepsinstantie, het *Tribunal criminel*. Het is een bijna standaardvoorbeeld van onzorgvuldige behandeling en vooroordelen, enkel omdat de beklaagden Joden waren.²³³

²³⁰ Weinzierl, 'Moderner Antisemitismus', 381.

²³¹ Jansen, 'Overheid en Joden', 58.

²³² RHCL, NRA, inv.nr. 1415, 16-17 en 20-24.

²³³ Ibidem, inv.nr. 178.

Vier rechtszaken in 1799-1800 tegen vader en zoon Hertzdahl

Op 23 juni 1799 begaven de Franse ambtenaren Pierre Marson en Michel Perrée zich naar het huis van de kleermaker Wilhelmus Bender in de Schoenmakersstraat in Roermond. Zij waren ambtenaren bij het Bureau de Garantie, het Waarborgkantoor dat toezicht moest houden op de handel in zilver en goud in het arrondissement Roermond, Marson als controleur en Perrée als ontvanger van dat kantoor. Zij werden vergezeld door de *agent municipal* Daenen, hoofd van de municipaliteit Roermond.²³⁴

De aanleiding van het voorgenomen bezoek was een vermoedelijke wetsovertreding. Bij hun binnenkomst in het huis van Bender deelden de heren aan diens vrouw mee dat zij toegelaten wilden worden tot de kamer waar de uit Sittard afkomstige Moijses Hertzdahl logeerde. Bij het binnentreden vertelden zij aan Hertzdahl in welke hoedanigheid zij hem bezochten en vorderden zij dat aan hen alle zilveren en gouden voorwerpen getoond zouden worden die hij in zijn bezit had. Moijses, die aangaf dat hij handelde in ‘drapier’ (laken), en daartoe een vergunning had van het hoofd van zijn woonplaats – ‘une patente de la troisième classe’ –, antwoordde daarop dat hij geen sieraden had en dat hij die tijdens zijn verblijf in Roermond ook niet had kunnen kopen.

De ambtenaren van de Waarborg namen daar geen genoegen mee en sommeerden hem de twee koffers die hij bij zich had, te openen. In de eerste koffer vonden zij een zilveren horloge dat geen merkteken had.²³⁵ Ook zat er een hoeveelheid oude, uit de Oostenrijkse tijd daterende, zilveren munten (escalins ofwel schellingen) in, die Hertzdahl zei te hebben ontvangen bij de verkoop van zijn waren. In de tweede koffer bevonden zich geen bijzondere voorwerpen. Op een tafel in de kamer zagen de ambtenaren nog een klein horloge van Engelse makelij, ook zonder waarmerk. Op verdere sommaties van de verbalisanten om aan te geven of hij nog meer gouden of zilveren voorwerpen in zijn bezit had, verklaarde Hertzdahl dat hij nog een derde horloge in zijn broekzak had. Ook dat zilveren voorwerp had geen waarmerk. Hij voegde eraan toe dat de horloges

²³⁴ Bij de grote bestuurlijke reconstructie in 1796 van het twee jaar eerder door de Fransen veroverde land was de stad Roermond als rechtspersoon opgeheven en samen met een aantal omliggende dorpen onderdeel geworden van het kanton Roermond. Dat kanton was een soort overkoepelende gemeente geworden die bestond uit municipaliteiten, de voormalige stedelijke of dorpsseenheden. Die bestuurlijke hervorming heeft overigens maar kort geduurd, namelijk tot medio 1800, het jaar waarin de oude steden en dorpen als gemeenten door de Franse bezetter weer hun bestaansrecht kregen.

²³⁵ In het proces-verbaal wordt aanvankelijk het woord ‘horloge’ gebruikt. Dat zou kunnen betekenen dat het om klokken zou gaan. Later gebruiken de verbalisanten het woord ‘montre’, zodat aangenomen mag worden dat het ging om zakhorloges die men bij zich kon dragen, meestal in een speciaal daarvoor gemaakte jaszak. Omdat één horloge in een van de koffers was opgeborgen en Moijses een ander in zijn broekzak had opgeborgen, is het onwaarschijnlijk dat het om klokken ging. Bovendien ging het om zilver, zodat zakhorloges waarschijnlijker zijn. Alle zilveren voorwerpen moesten door de maker ervan, de zilversmid ter keuring bij een waarborginstelling worden aangeboden, waarbij de objecten een keurstempel kregen van het zilveragehalte alsmede van plaats, jaar en maker. Deze oude verplichting was met de Franse Waarborgwet in 1797 geactualiseerd.

aan hem en zijn in de kamer aanwezige zoon Bernard toebehoorden. Op de vraag waarom hij die voorwerpen niet had aangegeven bij het Waarborgkantoor, antwoordde hij dat deze hem en zijn zoon dienden tot dagelijks gebruik en dat het niet om koopwaar ging. Bovendien waren hij en zijn zoon afkomstig uit een landstreek waar de bepaling van de door de verbalisanten genoemde wet niet gold, en had hij de horloges niet in Roermond gekocht.

Uit het proces-verbaal van deze bijeenkomst blijkt dat het ging om artikel 92 van de Wet van 19 brumaire an VI (9 november 1797), dat bepaalde dat handelaren in zilveren en gouden voorwerpen zich altijd na hun aankomst in een gemeente moesten melden bij de overheid onder overlegging van documenten van echtheid van de voorwerpen die zij voor de handel bij zich hadden. Die documenten moesten dan afkomstig zijn van de edelsmeden of fabrikanten die de voorwerpen gemaakt hadden. De horloges werden door de verbalisanten in beslag genomen met de aankondiging dat strafvervolging zou plaatsvinden.

Opvallend is dat de verbalisanten in het proces-verbaal en ook in hun latere processtukken vermeldde dat vader Hertzdahl Jood was. Achter zijn naam schreven zij ‘juif’, alsof dit iets bijdroeg aan de beoordeling van het vermeende misdrijf. Die vermelding staat haaks op de in de toenmalige Franse Grondwet bepaalde gelijkberechtiging van alle burgers.

Wat ook opvalt, is dat de verbalisanten vader Hertzdahl van het begin af aan aanduiden als ‘marchand d’ouvrages d’or et d’argent ambulant’ (reizende handelaar in goud- en zilverwerken). Uit alle stukken blijkt echter dat hij reizend (ambulant) handelaar in textiel was, ‘marchand de draperie’. Kennelijk reisden hij en zijn zoon markten in stad en land af en mogelijk gingen zij ook langs de deuren om hun handel te verkopen. Hun beroep maakt ook duidelijk waarom zij bij de kleermaker Bender logeerden.

Aan Bender kleeft nog wel een smet. Het heeft er alle schijn van dat hij de aanwezigheid van zilveren voorwerpen in de bagage van zijn gasten bij de *agent municipal* had gemeld. Door de verdachte Hertzdahl senior behalve als Jood consequent van het begin af aan ook als goud- en zilverhandelaar aan te duiden, gaven Marson en Perrée aan de zaak een tweede ongewenste draai. Vader en later ook zoon Hertzdahl waren op die manier al van tevoren vrijwel veroordeeld, gelet op de voor deze beroepsgroep geldende bepalingen. Bovendien maakten de beide verbalisanten de fout geen proces-verbaal op te maken tegen de zoon Bernard en ook niet te noteren dat zij hem duidelijk gemaakt hadden wat er speelde. Bernard werd evenmin betrokken bij de in beslagneming van de horloges en ondertekende het beslagdocument daarvoor niet.

Een belangrijk argument van vader Hertzdahl was dat hij afkomstig was uit Sittard, op dat moment gelegen in een andere staatkundige eenheid, het departement Roer dat in 1799 nog niet tot de Franse Republiek behoorde. Sittard heeft vanaf 1400 vele eeuwen lang behoord tot het hertogdom Gulik-Berg. De veel toleranter houding ten opzichte van Joden in dat hertogdom, anders dan de territoria die onder Spanje en Oostenrijk vielen zoals Roermond, zal de belangrijke reden geweest zijn voor veel Joden, onder wie de familie Hertzdahl, om zich op enig moment daar te vestigen. Na de verovering door de Franse revolutionairen in 1794 was het hertogdom Gulik onderdeel geworden van de bezette linker Rijnnoever. In 1798 werden die gebieden langs de Rijn ondergebracht in het al genoemde departement Roer, dat weliswaar vanuit Frankrijk geregeerd werd, maar pas in de periode 1801-1802 ingelijfd werd. De Franse wetgeving, en dus ook de genoemde Wet van 19 brumaire an VI, was er in 1799 niet van toepassing. Moijeses en Bernard Hertzdahl zullen naar alle waarschijnlijkheid niet van de inhoud van deze wet op de hoogte geweest zijn, daargelaten dat zij slechts in laken en niet in goud en zilver handelden.

Het proces-verbaal van de inbeslagneming was nog maar het begin van de ellende voor de Hertzdahls. Eerst werd vader Moijeses gedagvaard voor het *Tribunal correctionnel*, de rechtbank die in Roermond zetelde.²³⁶ Voortbordurend op de fout van de verbalisanten, deed het *Tribunal* op 15 juli 1799 alleen uitspraak tegen Moijeses Hertzdahl, die overigens niet ter terechtzitting verschenen was en verstek had laten gaan. Het beslag werd als ‘valable’, dus juist en geldig, beoordeeld en de gedaagde kreeg tweemaal een boete van tweehonderd francs. Ook moest hij de kosten van de verbalisanten van de Waarborg betalen.

Dat liet Moijeses niet op zich zitten. Hij stelde op 21 juli 1799 beroep in bij het *Tribunal criminel* in Maastricht. Op 22 augustus 1799 verwees dit gerecht in een vonnis tegen vader en zoon de zaak ter hernieuwde berechting in eerste instantie naar het Maastrichtse *Tribunal correctionnel*. Er waren te veel fouten gemaakt in de voorafgaande procedure. De Maastrichtse correctionele rechtbank had meer tijd nodig om tot een besluit te komen. In haar uitspraak van 8 januari 1800 werden vader en zoon Hertzdahl opnieuw aangeduid als Joden. Ook vonden de Maastrichtse rechters, zonder er veel overwegingen aan te wijden, dat de Hertzdahls handelaren in goud en zilver waren en achtten zij het niet van belang dat de verdachten (als buitenlanders) niet op de hoogte waren van de inhoud van de genoemde bepalingen uit de wet van 19 brumaire an VI. Het

²³⁶ Na de definitieve opheffing in 1796 van het al sinds 1580 in Roermond gevestigde Hof van Gelre had de stad nog slechts een rechtbank voor strafrechtelijke aangelegenheden, een situatie die overigens maar tot in het jaar 1800 bestaan heeft, omdat er toen weer een volwaardige rechtbank kwam. Zie voor het instituut *tribunal correctionnel*: Van der Bruggen, ‘Het Tribunal correctionnel’, 122-124.

gevolg van dit alles was dat opnieuw het beslag op de horloges als juist werd aangemerkt en dat vader en zoon ieder veroordeeld werden tot een boete van tweehonderd francs. Weer moest er appèl worden ingesteld, zodat de zaak nogmaals bij het *Tribunal criminel* kwam.

Een van de leden van deze beroepsinstantie was Frans Ramaeckers, de man die in 1800 de eerste Roermondse rechtbankpresident werd.²³⁷ Hij kreeg opdracht de zaak te bestuderen en daarover een rapport uit te brengen. Zijn conclusie op 5 maart 1800 was dat het vooral ging om de vraag of de beide Hertzdahls beschouwd moesten worden als handelaren in goud en zilver. Daarna kwam er in hoger beroep een vierde, maar nu gunstige uitspraak, uitgesproken op dezelfde datum als die van de rapportage van Ramaeckers. De verdachten werden ontheven van de tegen hen uitgesproken veroordelingen, terwijl de in beslag genomen horloges aan hen moesten worden teruggegeven. De kosten die in de procedures waren ontstaan, kwamen ten laste van de beslagleggers, de ambtenaren van de Waarborg.

II.1.3 Andere gerechtelijke procedures

Een globaal onderzoek van andere procedures waar Joden bij betrokken waren tijdens deze periode, biedt voor de Limburgse territoria het bekende wisselende beeld van begrip en afwijzing:

De vervolging van Meijer Heijmann in 1799-1800

Aan het boek *In dienst van Napoleons Europese droom* valt het bijzondere geval van de 55-jarige Jood Meijer Heijmann te ontlelen.²³⁸ In een herberg in Weert had Heijmann op 9 brumaire an VIII (31 oktober 1799) verteld dat hij marketenter in het Engelse leger was geweest. Bij de inval kort voordien in Noord-Holland was hij aanwezig geweest. De wapenstilstand met de Engelsen was in zijn ogen slechts een hersenschim en een nieuwe inval van de Russen was nabij. Het zouden de Fransen zijn geweest die Alkmaar geplunderd hadden. De vrederechter in Weert, Van Halen, vond dat hier sprake was van een staatsgevaarlijke activiteit.

Gevankelijk overgebracht naar Roermond ontkende Meijer zijn eerdere beweringen tegenover de *Directeur du jury*. Er werd een akte van beschuldiging

²³⁷ RHCL, NRA, inv.nr. 1415 nr. 6. Het *Tribunal correctionnel* te Roermond benoemde op 14 nivôse an V (3 januari 1797) de *citoyen* Albert Ramaeckers tot ‘commis greffier’. Vermoedelijk is de tot nog toe in de geschiedschrijving aangenomen roepnaam ‘Frans’ voor de latere rechtbankpresident Ramaeckers niet juist, maar dient die ‘Albert’ te zijn.

²³⁸ Welten, *In dienst van Napoleons Europese droom. De versterking van de plattelandssamenleving in Weert*, 149-150; RHCL, NRA inv.nr. 169.

opgesteld en Meijer werd voorgeleid aan een *Jury spécial d'accusation*. Maar op 13 januari 1800 sprak de *Jury de jugement* in Maastricht hem vrij.²³⁹

Twee onbekende Joden in Roermond in 1804

Op 9 januari 1804 werd bij de rechtbank in Roermond een verklaring afgelegd door Jean Joseph van Hamoent, *garçon imprimeur* bij Gerard Gruyters, *imprimeur et libraire* te Roermond. Daags voordien waren om elf uur in de ochtend twee hem onbekende personen in de winkel van zijn werkgever gekomen. Hij had vermoed dat het Joden waren. Zij hadden aan hem gevraagd of hij 'papier bleu' verkocht, waarop hij bevestigend had geantwoord. Daarop hadden zij een vel gekocht voor een stuiver. Toen zij met groot geld wilden betalen (met een kroon van zes livres), had Van Hamoent dat verdacht gevonden. Na overleg met zijn werkgever vond de koop geen doorgang.²⁴⁰

Uit het feit dat hierover later een gerechtelijke verklaring werd afgelegd, is af te leiden dat er wantrouwen tegen deze vreemdelingen werd gekoesterd. Dat ook in 1804 Joden direct herkend konden worden, duidt erop dat zij mogelijk nog steeds kleding droegen die oorspronkelijk voor hen voorgeschreven was.²⁴¹ Niet uitgesloten is dat het vermoeden van Van Hamoent gebaseerd was op taalherkenning.

De strafzaak tegen Aaron Berents in 1806

Weer een ander voorbeeld van het overall bestaande wantrouwen jegens Joden is de strafzaak tegen Aaron Berents.²⁴² Deze 'marchand colporteur domicilié à Maestricht' tekende beroep aan bij het *Cour criminelle* te Maastricht tegen een tegen hem uitgesproken vonnis van de Correctionele rechtbank in Hasselt op 21 mei 1806. Op 14 april van dat jaar was hij op de markt van Borgloon ('la foire de Looz') en bezocht, zoals hij verklaarde, 'un cabaret pour me raffraichir' (het 'café' van een zekere Steevens). Daar werd hij plots beschuldigd van diefstal. Hij liet zich vrijwillig fouilleren, zonder dat er een verzoek daartoe was gekomen van enige autoriteit. Bij hem werden vijf kronen aangetroffen, de opbrengst van koopwaar die hij had verkocht. Er was 'une bourse de toile grise contenant onze couronnes' (een grijze linnen beurs met elf kronen) gestolen, waarvan men hem verdacht, omdat men geld had horen rinkelen toen hij zich

²³⁹ Voor het verschil tussen de beide jury's, zie: Van der Bruggen, 'De jury d'accusation en de jury de jugement', 125-128.

²⁴⁰ RHCL, NRA, inv.nr. 1991. Getuigenverklaring afgelegd door Jean Joseph van Hamoent tegenover de *Magistrat de sûreté* van het arrondissement Roermond op 18 nivôse XII (9 januari 1804). Ontleend aan: Welten, *In dienst van Napoleons Europese droom*, 157, noot 92.

²⁴¹ Zie voor de beschrijving van de kleding van Joden: Schulpen, 'Reuring in Sittard anno 1793', 124.

²⁴² RHCL, NRA, inv.nr. 218, dossier Aaron Berents. Met dank aan Joost Welten die zijn documentatie over deze zaak en over de hiernavolgende aangelegenheden met betrekking tot Frederick Gerson en de Maastrichtse begrafenisrel aan mij ter beschikking stelde.

bukte om zijn stok van de grond te rapen. Toen de *maire* van Borgloon (de 32-jarige Jean Herman Daris) was gekomen, was hij nogmaals gefouilleerd met hetzelfde resultaat. De *maire* had hem daarom laten gaan. Buiten werd hij een derde maal gefouilleerd, ditmaal door de gendarmerie, maar deze trof wederom slechts vijf kronen aan en geen beurs met elf kronen.

Bij de behandeling ter terechtzitting werd de 48-jarige Arnold Elders, dagloner te 's Heeren Elderen gehoord, die verklaarde als 'qu'ayant vendu à la foire de Looz une vache et l'argent en perçu mis dans une bourse grise avec le peu qu'il avait'²⁴³. Binnenshuis zou die beurs gestolen zijn door Berents. De 32-jarige Daris, die eveneens getuige à charge was, verklaarde evenwel dat hij in het café van Steevens had gevraagd of iemand de diefstal had gezien, waarop de aanwezigen verklaard hadden dat ze alleen een verdenking koesterden.

Het proces-verbaal van deze eveneens op 21 mei 1806 gehouden zitting maakt melding van het feit dat de rechtbank een vonnis heeft uitgesproken, maar vermeldt de inhoud van dat vonnis niet. Uit het feit dat Berents in beroep moest komen, valt te concluderen dat hij in eerste instantie veroordeeld is.

Het vreemde gedrag van Frederick Gerson in 1812

De Joodse handelaar in runderen Frederick Gerson werd op 10 maart 1812 voorgeleid aan de commandant van de *gendarme impérial* in Weert. Gerson had als vreemdeling tegenover de *maire* van Hamont (huidig Belgisch Limburg) verklaard dat hij handelaar in runderen was, maar een paspoort had hij niet, terwijl hij bovendien nauwelijks geld bij zich had voor zijn handel. Op bevel van de genoemde commandant werd hij overgebracht naar Roermond, waar hij voorgeleid werd aan de onderprefect van het arrondissement Roermond.

Daar verklaarde hij als volgt: hij was 36 jaar oud, geboren in Anspach (Beieren), ongehuwd en van beroep slager. Zeven jaar had hij in het Oostenrijkse leger gediend. Hij woonde in Mulbracht, departement Roer, gelegen in het huidige Duitse grensgebied, bij Jacques Roemers, 'marchand de bêtes à cornes' (handelaar in gehoornde dieren). Gerson zei sinds vijftien dagen bij Benjamin Sanders, slager in die plaats te werken. Op zondag 8 maart was hij van huis vertrokken. Onderweg had hij geslapen bij de moeder van de dokter te Helden. De dag daarna was hij in Hamont gearresteerd. Hij wilde nu naar Samuel Jonas in Lommel gaan. Aan diens kinderen zou hij onderwijs geven volgens een verklaring van deze Jonas en van de *maire* van Lommel. Op de vraag in wiens naam hij runderen kocht, antwoordde hij dat hij ze voor eigen rekening kocht en vervolgens met een kleine winst doorverkocht aan andere

²⁴³ Vertaling: 'dat hij op de Markt van Borgloon een koe had verkocht en het ingezamelde geld in een grijze beurs had gestopt bij het weinige dat hij had.'

Joodse handelaren. Hij verklaarde dat hij geld bij zich had voor de handel in rundvee, maar kon slechts twee kronen en een zilveren horloge tonen. Hij had vervolgens zijn plannen veranderd, want hij was nu van plan naar Mulbracht terug te reizen om daar een paspoort aan te vragen en vervolgens zijn handel voort te zetten. Hij durfde zijn handtekening niet te zetten, omdat het sabbat was.²⁴⁴

Een Maastrichtse begrafenisrel in 1812

Het meest opmerkelijk is de strafzaak die in 1812 speelde bij de Maastrichtse rechtbank.²⁴⁵ Op 7 oktober van dat jaar hadden enkele mannen en opgeschoten knapen onder leiding van de 33-jarige meester-dakdekker Henrij Ketelslager en de veertigjarige kruier Servais Lenoir een Joodse begrafenisplechtigheid in die stad belegerd. Dat was gebeurd in de Rue des Capucins en op de toenmalige Joodse begraafplaats, mogelijk het voor Joden bestemde deel van de Algemene Begraafplaats aan de Tongerseweg of de oude locatie achter een woonhuis op de Maagdendries.²⁴⁶

Het oproer vond plaats tijdens de begrafenisplechtigheid van een Jodin. Vanwege de voor niet-Joden onbekende vorm waarop dit kennelijk gebeurde, was er veel publieke aandacht, maar vooral ook onbegrip. De relschoppers onder leiding van Ketelslager en Lenoir schoolden daar samen, beledigden de aanwezige Joden, scholden hen uit, gooiden stenen naar hen en sloegen en mishandelden enkele aanwezigen, zoals Alexandre Silverberg en Sacharia Wesly. Ketelslager had zelfs gedreigd het lijk te vertrappen ('fouler aux pieds'). Silverberg zelf had klappen uitgedeeld aan zijn belagers. Daarom behoorde hij samen met de aanstichters van dit oproer tot de verdachten. Er werden veel getuigen gehoord.

De rechter constateerde dat de begrafenisplechtigheid door al deze voorvallen onderbroken en gehinderd was en maakte gewag van 'attroupement' (samenscholing) en 'des troubles et desordres' (onlusten en wanorde). Uiteindelijk veroordeelde de rechtbank de daders tot een boete van elf francs (ongeveer een maandloon van een niet geschoolde arbeider in die tijd) en de kosten van de procedure.²⁴⁷ De aan Silverberg ten laste gelegde mishandeling werd hem niet kwalijk genomen; hij werd ontslagen van rechtsvervolging. Het grote aantal gehoorde Joodse getuigen toont aan dat er in Maastricht en omgeving toen al een aanzienlijke Joodse populatie was.²⁴⁸

²⁴⁴ RHCL, NRA inv.nr. 1949.

²⁴⁵ Ibidem, inv.nr. 915.

²⁴⁶ Volgens *NIW* van 15.08.1930 was er al omstreeks 1750 een plek van samenkomst op een zoldervertrek boven een stal aan de Kleine Gracht. Volgens Ubachs en Evers *Historische Encyclopedie Maastricht*, 552, kreeg de Joodse gemeenschap eerst in 1838 de kleine Capucijnengang in de Bogaardenstraat ter beschikking.

²⁴⁷ Het loon voor arbeiders was in die tijd ongeveer 150 à 300 francs per jaar. De daders zullen vermoedelijk aan de onderkant van deze schaal inkomen hebben gehad, als zij al geregeld werk hadden.

²⁴⁸ Volgens de officiële tellingen waren er in 1808 215 Joden in Maastricht.

Deze scheld- en vechtpartij rond een begrafenis maakt wel duidelijk dat er van een volledige maatschappelijke acceptatie, ondanks de verlening van burgerrechten, nog lang geen sprake was. Enerzijds bleef er ook in de Franse tijd bij de bevolking van Nedermaas en de daaropvolgende provincie Limburg sprake van argwaan, wantrouwen en soms zelfs onverbloemde haat, anderzijds lijkt de rechtspraak in die periode steeds onbevooroordeelder geworden te zijn.

II.1.4. De aarzelende komst van Joden naar Roermond

Daargelaten de wettelijke gelijkheid sinds 1795, was de aanwezigheid van Joden in Roermond nog steeds geen vanzelfsprekende aangelegenheid. Het zou nog jaren na de definitieve komst van de revolutionairen in 1794 duren voordat de stad weer blijvend Joodse inwoners zou krijgen. In 1800 werd Ignace Wolff ingeschreven. In 1802 waren het de kooplieden Salomon Meyer en Salomon Benjamin die in Roermond kwamen wonen. In 1805 komen de namen van Elias Salam en een zekere Lipsijt voor. Pas in 1817 kwamen Joodse stadsbewoners die zich voor langere tijd in de stad vestigden. Wel blijkt uit de procedures tegen vader en zoon Hertzdahl en andere strafzaken dat oude voorschriften, zoals dat over een verblijf van maximaal twee keer 24 uur in de stad, hadden afgedaan.

II.1.5. Overheidsmaatregelen tijdens het Napoleontisch bewind

De komst van Napoleon Bonaparte, eerst als generaal, later als consul en nog later als keizer, leek aanvankelijk veel goeds te brengen. In 1799, tijdens zijn veldtocht naar Egypte, beloofde hij zelfs een eigen staat aan de Joodse inwoners van Palestina. Later, in 1806, riep hij een *Grand Sanhedrin*, een algemene vergadering van de Joden in het keizerrijk, in Parijs bijeen. Het doel was hun integratie te bevorderen en ‘de burgerlijke moraliteit der Joden te doen herleven die zij in vele eeuwen van onwaardig bestaan hadden verloren’.²⁴⁹ Bij het op 15 juli 1806 voor het eerst bijeen gekomen *Grand Sanhedrin* werd Nedermaas vertegenwoordigd door David Joseph, een Frans sprekende Jood.²⁵⁰

In zijn instructies voor dit *Sanhedrin* gaf Napoleon vooraf aan dat de vergadering zou moeten uitspreken dat Joden verplicht waren Frankrijk te verdedigen zoals zij ook Jeruzalem zouden verdedigen, nu zij in Frankrijk op gelijke wijze werden behandeld als in die heilige stad. Niet meer dan de helft van de voor de dienstplicht van acht jaar opgeroepen Joden zou zich vrij mogen kopen en de andere helft zou persoonlijk de dienstplicht moeten vervullen.

²⁴⁹ Jansen, ‘Overheid en Joden’, 58.

²⁵⁰ Ibidem. Na zijn naamsverandering van 1808 had hij de naam David Steenhuis. Kasper-Holskotte, *Im Westen Neues*, 36, ziet de aanwezigheid van David Joseph bij het Sanhedrin over het hoofd. Waarschijnlijk is dit dezelfde persoon als de David Joseph die aanwezig was bij de verkoop van de nalatenschap van bisschop Van Hoensbroeck.

Joden die zich vrij van dienstplicht wensten te kopen, konden slechts een andere Jood als remplaçant laten dienen.

Omdat de Israëlieten hun eigen land hadden verlaten, diende het *Sanhedrin* een onderscheid te maken tussen religieuze en politieke regelgeving. Nu Joden dezelfde rechten hadden als andere burgers, zou het *Sanhedrin* moeten verklaren dat zij alle anderen, welk geloof die ook hadden, als broeders zouden beschouwen. De *fraternité* verplichtte hen het land te verdedigen waar zij dezelfde rechten genoten als andere burgers. Huwelijken tussen christenen en Joden zouden moeten worden aanbevolen, want die waren essentieel voor het heil van de natie. Een bizar en niet te concretiseren verlangen van Napoleon was dat bepaald zou worden dat in ieder departement of district van het *Sanhedrin* of *Consistoire* telkens slechts voor twee huwelijken tussen Joden onderling toestemming gegeven zou mogen worden en elk derde huwelijk er een tussen een christen en een Jood zou moeten zijn.²⁵¹

Op 17 maart 1808 kwamen er drie besluiten (decreten) voor de Joden in zijn rijk. In elk departement moest één synagoge in de stad met de meeste Joodse inwoners komen, met een *Consistoire* of kerkenraad van (opper)rabbijnen en notabelen. De raad had tot taak Joden op te roepen tot gehoorzaamheid aan de wet en aan de keizer. De Joden in Nedermaas gingen tot het *Consistoire* in Krefeld behoren.

Een van die drie decreten was een ramp voor de Joden. Hun geldvorderingen werden namelijk voor een periode van tien jaar alleen opeisbaar onder velerlei beperkingen. Geldclaims op minderjarigen, vrouwen en militairen werden zelfs vernietigd. Voor de handel hadden Joden een speciaal patent nodig dat jaarlijks vernieuwd moest worden tegen hoge kosten en met bezwarende formaliteiten. Het decreet werd dan ook ‘décret infâme’ genoemd. Zoals de historica Stephanie Schlesier het verwoordt:

‘In dem Dekret kam das grundsätzliche Misstrauen der Regierung gegenüber den jüdischen Einwohnern zum Ausdruck, denn er stellte sie unter den Generalverdacht, Betrüger und Wucherer zu sein’.²⁵²

Deze regelingen maakten in menig opzicht van Joden weer tweederangsburgers. Het systeem ondermijnde de solidariteit binnen de Joodse gemeenschappen. Het bevorderde de scheidslijn tussen de Joodse burgerij en de verpauperde massa van Joden.²⁵³ Principieel en verstrekkend was dat afstand werd gedaan van de

²⁵¹ Maslin, *An Analysis and Translation of Selected Documents of Napoleonic Jewry*, 6, 9, 16 en 19.

²⁵² Schlesier, *Bürger zweiter Klasse? Juden auf dem Land in Preußen, Lothringen und Luxemburg*, 69.

²⁵³ Tallier et al., *Bronnen voor de geschiedenis van de Joden*, 79.

jurisdictie van rabbijnen met betrekking tot civiele en strafrechtelijke zaken, van hun zelfbestuur (de Joodse Natie) en van de hoop op terugkeer naar Israël.²⁵⁴

Toch waren aan deze besluiten ook meer positieve aspecten verbonden. Er kwam één organisatie van het Jodendom in het keizerrijk tot stand. Die instelling leverde een bruikbaar eenheidsbesef. Het contact met de regering kon tot wederzijds begrip leiden. Het hiervoor al genoemde wantrouwen en de vooroordelen konden verminderd worden, terwijl de angst en de minderwaardigheidsgevoelens konden afnemen.²⁵⁵ Ten tijde van de afkondiging van de drie genoemde besluiten woonden er in de Belgische (Zuid-Nederlandse) departementen ongeveer 850 Joden, zij het dat er een voortdurende toename was van Joodse colporteurs en handelsreizigers. Dat was niet altijd positief, want het langs de deuren leuren met handel en de woeker op leningen versterkten het eeuwenlange negatieve beeld van Joden bij de grote massa. Bij dit aantal moeten nog de ongeveer 600 Joden in Maastricht en Zuid-Limburg geteld worden.²⁵⁶

Op een bijzondere ontwikkeling moet hier nog gewezen worden, ook al speelde die zich af in het buurland 'Koningrijk Holland'. Onder het voor Joden tolerante regime van koning Lodewijk Napoleon werd bij besluit van 8 juli 1809 een Korps Israëlieten opgericht voor het Hollandse leger. Joodse mannen kregen zo de kans onafhankelijk van hun godsdienst en afkomst een carrière te beginnen. De oprichting werd geen succes, zodat na amper een jaar het Korps opgeheven werd. Joodse militairen die wilden blijven dienen, werden daarna ondergebracht in het gewone leger. Het initiatief van Lodewijk Napoleon voor zijn Hollandse koninkrijk lijkt meer een erkenning van de volwaardigheid van het Joodse volksdeel dan de onder zijn broer Napoleon tot wet geworden bepaling dat Joden dienstplichtig waren voor het leger, zulks met de bepaling dat zij zich daarvan niet vrij zouden kunnen kopen. Dat laatste was voor Joden en niet-Joden, tot dan wel mogelijk geweest.²⁵⁷

²⁵⁴ Lemmens, *Joods leven in Maastricht*, 28.

²⁵⁵ Presser, *Napoleon*, 291-295; Jansen, 'Overheid en Joden', 58.

²⁵⁶ Tallier et al., *Bronnen voor de geschiedenis van de Joden*, 79.

²⁵⁷ Van der Spek, *Sous les Armes*, 102-104; Wallet, *Nieuwe Nederlanders. De integratie van de Joden in Nederland 1814-1851*, 108-109.

II.1.6 De registers van naamsaanneming en naamsbehoud uit 1808

In het jaar 1808 werden Joden verplicht een vaste familienaam aan te nemen. De registers voor naamsaanneming en -behoud geven een duidelijk beeld van de omvang van de Joodse bevolking in de Limburgse territoria in dat jaar.

Beek	23	Berg aan de Maas	3	Elsloo	4
Eijsden	50	Gennep	15	Grevenbicht	19
Gulpen	35	Heerlen	48	Limbricht	13
Maastricht	205	Meerssen	48	Obbicht	6
Schimmert	24	Sittard	72	Stein	4
Urmond	3	Vaals	17	Valkenburg	<u>10</u>
Totaal					598 ²⁵⁸

De afwezigheid van enige aanmelding in Roermond bevestigt dat er daar geen Joden waren. Alleen in het huidige Zuid-Limburg en in de noordelijker gelegen gemeenten Venlo en Gennep woonden op dat moment Joden.

Voor de stad Venlo is gesteld dat zich daar in 1808 geen Joden zouden hebben bevonden, evenals in Roermond. Dat lijkt niet juist te zijn. Van der Vorst noemt expliciet het Joodse echtpaar Levi Salomon en Elisabeth Pinne (of Rebecca Pinas) en hun in 1808 geboren dochter Baliem. In 1810 en 1813 zouden zij nog twee kinderen krijgen, Sara en Mathias. De Kok noemt voor het jaar 1808 achttien Joodse inwoners van Venlo, dit op basis van de religietelling in 1809 in het Departement Nedermaas.²⁵⁹

II.1.7 Het Verenigd Koninkrijk

Na het vertrek van de Fransen aanvang 1814 en een korte periode van geallieerd gezag werd het gebied op de rechterzijde van de Maas op 15 mei 1815 opgenomen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Vrij spoedig daarna werd een begin gemaakt met een daadkrachtig beleid ter bevordering van de emancipatie van de Joden in de Zuidelijke Nederlanden. In Noord Nederland was al op 26 februari 1814 een Koninklijk Besluit (KB) afgekondigd voor de organisatie van de Joodse gemeenschappen. Voor het Zuiden volgde op 13 augustus 1816 een KB waarmee ook voor deze territoria de al bestaande regelingen ten opzichte van Joden van toepassing werden verklaard. Daarna volgden nog regelingen van het onderwijs, de verkiezing van rabbijnen, het

²⁵⁸ Gegevens ontleend aan: Lemmens, 'Van Lehman Zaudy (Gompertz von Wesel) tot Zedache Wesly. De registers van naamsaanneming en naamsbehoud met betrekking tot de Joden in Limburg tijdens de Franse Tijd (1794-1814)'.

²⁵⁹ Ibidem. Van der Vorst, *Een diepzwarte sluier. De grensplaats Venlo en de Jodenvervolgung*, 24; De Kok, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Numerieke aspecten van protestantisering en katholieke herleving in de Noordelijke Nederlanden 1580-1880*, 460. Onderzoek door het Gemeentearchief Venlo heeft echter geleerd dat daar geen registers van naamswijziging aanwezig zijn. E-mail. d.d. 17.09.2020 Gemeentearchief Venlo (G. Mommersteeg).

kerkelijk huwelijk, de inrichting van de besturen en hun taken, de opleidingseisen en examens voor rabbijnen en onderwijzers en reglementen voor de seminaria. Het doel was integratie van de Joden in de Nederlandse staat te bewerkstelligen, de invoering van het Nederlands en de uitbanning van het Jiddisch.²⁶⁰ De vervanging van het Jiddisch ten gunste van het Nederlands en het Hebreeuws werd ook door de Joodse elite als een positieve ontwikkeling gezien.²⁶¹

Het onderwijs dat iedere burger sindsdien kon genieten heeft samen met de openstelling van alle beroepen, grote invloed gehad op de verbetering van de maatschappelijke positie van Joden, ook in Roermond. De Groot-Nederlandse periode kende een sterke toename van het aantal Joden in de zuidelijke provincies als gevolg van economische groei en sociale mobiliteit. In 1816 woonden daar nog slechts 1109 Joden, een aantal dat in 1830 was opgelopen tot 3000 à 3500.²⁶² Dat aantal was in Limburg in 1830 circa 950. Het zou nog stijgen tot 1350 in 1859 en groeide zelfs aan tot 1480 in 1867. Daarna trad een daling in tot medio jaren dertig van de twintigste eeuw.²⁶³

II.1.8 De hoofdsynagoge in Maastricht

In het Reglement op het kerkbestuur der Israëlitische gemeenten in de Vereenigde Nederlanden van 12 juni 1814 werden ten gevolge van de toenmalige staatkundige omstandigheden Maastricht noch enige andere plaats in Limburg genoemd. Pas na de samenvoeging met de Zuidelijke Nederlanden werd op 21 augustus 1816 door de ‘Commissaris-Generaal provisioneel belast met de zaken der Hervormden en andere Eerediensten behalve dien der Roomsch-Catholycken’ een nieuw reglement vastgesteld alsmede de verdeling van de ressorten.

Maastricht werd vestiging van de hoofdsynagoge van het ressort Limburg, Luik en Luxemburg met als ringsynagogen Sittard, Eijsden, Meerssen, Heerlen en het veraf gelegen Luxemburg. Kennelijk waren er in Luik en omgeving en in Luxemburg toentertijd weinig of geen Joden.²⁶⁴ Midden- en Noord-Limburg waren op dat moment nog witte vlekken, want geen enkele plaats in die regio's

²⁶⁰ Michman et al., *Pinkas*, 81.

²⁶¹ Wallet, *Nieuwe Nederlanders*, 97-100; Schlesier, *Bürger zweiter Klasse?*, 112.

²⁶² Tallier et al., *Bronnen voor de geschiedenis van de Joden en het Jodendom in België*, 80. Wallet, ‘Belgian Independence, Orangism, and Jewish identity. The Jewish Communities in Belgium during the Belgian Revolution (1830-39)’, 168.

²⁶³ RHCL, Inleiding inventaris bij archief Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht; De Kok, *Nederland op de breuklijn*, 448-461.

²⁶⁴ De Luxemburgse Joden prefereerden aansluiting bij het Consistorie in het nabijgelegen Trier. Sinds het decreet van 17 maart 1808 over de inrichting van de consistories hadden zij daartoe ook behoord. Hun verzoek om toestemming daartoe werd door de gouverneur van groothertog Willem I afgewezen. Zie Schlesier, *Bürger zweiter Klasse?*, 110.

werd genoemd. Sittard was al vanouds een stad waar Joden in meerdere of mindere mate getolereerd werden.

De andere plaatsen in Zuid-Limburg vielen – met Maastricht, althans voor één van de twee heren van die stad – vóór de Franse tijd alle onder de Staatse Republiek. De Joodse bevolking daar bestond in ieder geval deels uit nakomelingen van medewerkers van de Sefardisch-Joodse bankiers Antonio Alvares Machado en Jacob Pereira alsmede diens zoon Isaac – zij waren zogenaamde ‘hofJoden’²⁶⁵ – uit Den Haag die rond 1690 een Staats leger in de Zuidelijke Nederlanden hadden gefinancierd.²⁶⁶ Die medewerkers dienden het leger te verzorgen in de strijd tegen Frankrijk die globaal geduurd heeft van 1672 tot 1709.²⁶⁷ Een deel van hen vestigde zich daarna in de betreffende landstreek. Dat heeft geleid tot Joodse vestigingen nabij Maastricht, Eijsden, Gulpen, Vaals, Heerlen, Valkenburg, Beek, Meerssen, Smeermaas en op kruispunten van wegen zoals Hulsberg, Scharn en Schimmert.²⁶⁸ Aan het einde van de achttiende eeuw waren er synagogen in Gulpen en Heerlen en gebedsruimten in Eijsden, Meerssen en Vaals, alle dus op Staats gebied.

In Maastricht zelf stond in 1780 officieel slechts één Joodse familie ingeschreven, maar tegen het einde van die eeuw nam het aantal geregistreerde Joden snel toe. Overigens zijn er ook berichten dat er in die stad al omstreeks 1750 een plek van samenkomst was op een zolderverdieping aan de Kleine Gracht.²⁶⁹ In 1782 zou aan de Markt zelfs een huissynagoge in gebruik zijn genomen. Dat laatste kan alleen mogelijk geweest zijn als aanzienlijk meer Joden stilzwijgend door de autoriteiten geduld werden.²⁷⁰ Als stad in Staatse handen gold het hiervoor al besproken Staatse regime, waarbij veel onduidelijk was over de rechten van Joden. Tolerantie werd er slechts sporadisch en met veel tegenzin toegepast, aldus de auteur van de geschiedenis van de Maastrichtse Joden.²⁷¹

In 1808 waren in Zuid-Limburg vier rabbijnen aanwezig, Juda Saul Horwitz in Maastricht, Isaac Calman in Eijsden, Michael Elias Cahen en Marx Brunswick in Heerlen. Deze plaatsen kenden toen ook Joodse leraren en voorzangers. Maastricht is in de negentiende eeuw de vestigingsplaats van de

²⁶⁵ Joden die in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden nauwe banden onderhielden met het hof en de overheid

²⁶⁶ Wallet, ‘Majesteit en minderheid. Vier eeuwen Oranjes en de Joden’, 39.

²⁶⁷ Het gaat om Staatse troepen die in de Zuidelijke Nederlanden werden gelegerd. Bij de Vrede van Rijswijk in 1697 was het Barrièretraktaat overeengekomen, waarbij werd afgesproken dat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden het recht had om als verdedigingslinie tegen Frankrijk garnizoenen te legeren in acht versterkte steden in de Spaanse Nederlanden. De Republiek hield toen tevens troepen aan in de eigen Staatse gebieden in het zuiden van de Limburgse territoria. Voor de tweede maal werd deze legering verdragsrechtelijk geregeld in het Barrièretraktaat van 1715, waarbij die legering in een veel groter aantal steden werd toegestaan.

²⁶⁸ Jansen, ‘Een synagoge in de Hamstraat’, 97; Lemmens, *Joods leven in Maastricht*, 19.

²⁶⁹ *NIW*, 15.08.1930.

²⁷⁰ Kasper-Holskotte, *Im Westen Neues*, 447.

²⁷¹ Lemmens, *Joods leven in Maastricht*, 19.

regionale opperrabbijn geworden, totdat die functionaris ook de provincie Noord-Brabant kreeg toegewezen. Na 1900 zou 's-Hertogenbosch de hoofdplaats van Joods Zuid-Nederland worden.

II.1.9 Onder Belgisch bewind en opnieuw Nederlands

Tijdens de Belgische Omwenteling van 1830 tot 1839 bleef Maastricht als enige stad in Limburg Nederlands. De contacten vanuit die stad met de overige gemeenten in Limburg werden in die periode verbroken. Na het uitroepen van de onafhankelijkheid in het najaar van 1830 was op verzoek van vooraanstaande Joden door de Belgische regering de joodse godsdienst erkend. Ook werd door een vergadering van afgevaardigden besloten tot afscheiding van de Haagse Hoofdsynagoge en werd een eigen Belgische organisatie in het leven geroepen. Pas op 1 november 1832 vond de officiële oprichting van het Belgische Consistorie plaats. Dat leidde tot de vaststelling door het Belgische parlement op 1 januari 1835 van het 'Règlement pour l'organisation de la Communauté des Israélites de Belgique'.

Een van de eerste besluiten van het bestuur, het Consistoire Central Israélite de Belgique (CCIB), was contacten te leggen met alle Joodse gemeenschappen in de nieuwe staat. Maar anders dan de Joodse gemeenschappen in de steden van het huidige België en ook in Maastricht waren er in de meeste gemeenten van het huidige Nederlands Limburg nauwelijks Franstalige Joden. In Roermond bijvoorbeeld woonden enkel Joden uit Nederlandstalige en Duitse territoria.²⁷² Met deze Limburgse gemeenten werd overigens pas laat contact opgenomen.

De in 1834 aangestelde opperrabbijn voor België, dr. Henri Loeb, maakte in april 1838 een reis van vijf dagen naar Luik en Limburg en bezocht onder andere Eijsden, Gulpen, Meerssen, Sittard, Roermond en Venlo. Voorafgaand was aan de betrokken gemeenten door het *Consistoire* een rondschrijfbrief gestuurd. Loeb moest ervaren dat de Franse taal voor de in Limburg levende Joden niet de omgangstaal was en dat de betrokken gemeenten de wens hadden dat de communicatie '(...) sera écrit dans la langue flamande'. Het *Consistoire* besloot dat voortaan te doen. Daarnaast bleken de gemeenten te verwachten dat de landsregering door tussenkomst van het *Consistoire* subsidies zou gaan verstrekken voor de betaling van salarissen van het kerkpersoneel. Een dergelijke regeling gold immers ook voor de andere kerkgenootschappen. Over de organisatie van de gemeenten zelf en hun scholen had Loeb 'beaucoup de bonnes dispositives' aangetroffen. Hij beschikte na zijn reis over de namen van het kerkpersoneel en had geen enkel bezwaar tegen de wijze waarop deze

²⁷² Wallet, 'Belgian Independence', 168.

medewerkers optraden. Klachten of protesten had hij tijdens zijn reis niet gehoord.²⁷³

Op 3 juli van dat jaar werd door het *Consistoire* een brief ontvangen van de burgemeester van Sittard over de onlusten in zijn gemeente.²⁷⁴ De achtergrond daarvan is beschreven door J.M. Lemmens.²⁷⁵ Tussen de stad Sittard en de Israëlitische gemeente bestond verschil van mening over de rechten op de Joodse begraafplaats. Om een algemene begraafplaats in te kunnen richten, wenste de stad gronden te verkopen, ook Fort Sanderbout, waar de Joodse begraafplaats was. Enkele vooraanstaande Joden hadden daarom die begraafplaats aangekocht. Dat leidde tot rellen en verstoring van de godsdienstuitoefening. De procureur des konings in Tongeren had in een brief aan de burgemeester van Sittard zijn ongerustheid daarover kenbaar gemaakt. Er was volgens hem zelfs sprake van dat: ‘Les juifs sont poursuivis par les mots de hep’. ‘Hepp-Hepp Krawalle’ waren antisemitische onlusten, gewelddadigheden en pogroms die zich vanaf 1819 voordeden.²⁷⁶ Die hadden niet alleen in de Duitse landen, maar ook in steden elders in Europa plaatsgevonden. ‘Hep’ staat voor de kruisvaarderkreet ‘Hierosolyma est perdita’ (Jeruzalem is ten onder gegaan). Deze onlusten vloeiden voort uit verzet tegen de Joodse emancipatie in een wereld van opkomend nationalisme.

Op 12 augustus 1838 besloot het *Consistoire* brieven te zenden naar de Joodse gemeenten in Gulpen en Roermond over de daar heersende ‘troubles’ en de tweedracht die zo nadelig voor beide gemeenschappen uitwerkten.²⁷⁷

Na de hereniging met het Koninkrijk der Nederlanden in april 1839 werd Maastricht de hoofdsynagoge van Nederlands Limburg. De opperrabbijn van Nijmegen, Jacob Lehmans, werd aangesteld om de Joodse gemeenschap in de provincie opnieuw te organiseren en aan te passen aan de Nederlandse wettelijke structuren. Zijn taak ging op 1 januari 1847 over op Leib Benjamin Schaap, die opperrabbijn voor Limburg werd.²⁷⁸

De loopbaan van rabbijn Schaap is onder andere uitvoerig beschreven in *De Vrijdagavond*.²⁷⁹ Daaruit valt op te maken dat hij in 1847 op doorreis door Limburg in Roermond overnachtte. Bij die gelegenheid had hij daar een onderhoud met de kerkelijk administrator van het vicariaat Limburg, tevens

²⁷³ Kasper-Holskotte, *Im Westen Neues*, 397-401 en 427-432; ACCIB, Procès-verbaux de 1835-1839: réunion du 8 avril 1838; réunion du 11 mai 1838.

²⁷⁴ Ibidem, réunion du 3 juillet 1838.

²⁷⁵ Lemmens, ‘De Sittardse Joden en hun begraafplaatsen’, 526-528.

²⁷⁶ Deze onlusten waren er voor het eerst in Würzburg op 2 augustus 1819.

²⁷⁷ ACCIB, Procès-verbaux de 1835-1839: réunion du 12 août 1838.

²⁷⁸ Wallet, ‘Belgian Independence’, 180.

²⁷⁹ *De Vrijdagavond*, 10.07.1931. Dit weekblad met als ondertitel *Joodsch weekblad* verscheen van 1924 tot 1932.

titulair bisschop van Hirene, J.A. Paredis.²⁸⁰ Deze had hem, naar zijn eigen zeggen, zeer vriendelijk ontvangen. Achteraf werd dit bezoek van Schaap aan Paredis hem in Joodse kringen kwalijk genomen. Schaap verdedigde zijn optreden aan de hand van een brief van het Israëlitisch kerkbestuur van Roermond. Hem was gevraagd om tactische redenen een onderhoud met Paredis te hebben, dit in verband met de plannen voor de bouw van een synagoge in de bisschopstad.

II.1.10 Definitieve vestiging in Roermond

Het geallieerd gezag duurde van 13 januari 1814 (het vertrek van de Fransen) tot 15 mei 1815, de opname onder meer van Roermond in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Uit die korte periode zijn geen berichten over Joden uit Roermond bekend.

In 1815 en 1817 worden in de militieregisters wel François Henri Goedhart en Mozes Goutberg genoemd.²⁸¹ Hun Joods aandoende namen komen voor in deze registers van het rayon Roermond, dat zich over een deel van het huidige Belgisch Limburg uitstreckte en over Midden- en Noord-Limburg. Of zij daadwerkelijk in Roermond verbleven hebben, is niet bekend. Beiden vertoefden in ieder geval maar voor korte tijd in deze contreien.²⁸²

De komst in Roermond van slager Charles (of Lazarus) Valck (of Falck) en diens vrouw Sara Combrich met hun kinderen Antoinette en Levij in oktober 1817 leidde eindelijk tot een eerste blijvende vestiging van Joden in de stad. Tot het moment van hun komst was er in de geschiedenis van Roermond verspreid over een aantal eeuwen slechts telkens een handjevol Joden geweest dat zich er, meestal slechts voor beperkte tijd, had kunnen vestigen. Met de geboorte van Valcks dochter Jeannette op 2 april 1818 begon een periode van bloei van de Joodse gemeente in Roermond. Haar geboorte als vrij burger illustreert dat er een einde was gekomen aan de eeuwenlange periode van verbannen, verdrijven en weren van Joden uit de stad.²⁸³ Al op 19 november 1820 werd als vierde kind in het gezin Valck de zoon Moses geboren. Bij de aangifte van zijn geboorte was de Roermondse burger Izak Goldberg een van de getuigen. Dat betekent dat er op dat moment in ieder geval al zeven Joden in de stad woonden.

Al in 1822 wordt er melding gemaakt van een gebedsdienst in een synagoge. Sebastiaan van Beringen meldt in zijn *Gedenkschriften*: ‘1822 is den

²⁸⁰ Paredis zou eerst in 1853 bisschop van Roermond worden bij het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie.

²⁸¹ GAR, Nieuw Archief, inv.nrs. 852- 853.

²⁸² Nauwkeurig onderzoek van de bestaande inwoner- en militieregisters van Roermond uit de eerste jaren van de negentiende eeuw zal mogelijk nog meer achternamen kunnen opleveren die (vermoedelijk) aan Joden toebehoorden.

²⁸³ GAR, Geboorteakten Roermond, 1818 nr. 84, en 1820 nr. 257. Vreemd genoeg is in alle eerdere aan dit onderwerp gewijde publicaties de naam van Jeannette Valck als eerste in de negentiende eeuw in de stad geboren Joods kind niet genoemd.

eersten dienst gedaen in de Synagoge der Joden. Noteert dat de Joden in de vroegere jaren in Roermond niet mochten wonen, jae over vyftig jaren alhier niet mochten vernachten'.²⁸⁴ Deze synagoge was gevestigd in de gehuurde locatie Zwartbroekstraat 10. Roermond werd toen nog gezien als onderdeel van de bijkerk Sittard. Maar dat er diensten konden worden gehouden, betekent wel dat er op dat moment al minimaal tien volgens de Joodse religie volwassen mannen tot de Israëlitische gemeente in Roermond behoorden. Met dat aantal konden zij *minjan* maken, het vereiste om een godsdienstoefening te mogen houden.

In 1827 was er een Joodse gemeenschap die als zelfstandige gemeente werd erkend conform de regels gesteld bij het Nederlandse KB van 21 augustus 1816 en die voldeed aan de religieuze wetten voor vestiging van een zelfstandige gemeente met een eigen huissynagoge. Die kreeg toen de status van 'bijkerk', dus onderdeel van een naburige grotere gemeente. Het genoemd besluit maakt verder een onderscheid tussen de hoofdsynagoge, in dit geval Maastricht, en de ringsynagoge of kerkgang van de kleinere gemeenten.

Het aantal Joden in Roermond nam daarna snel toe. In 1830 waren er volgens de volkstelling in dat jaar 29 Joden op een totaal van ruim 4000 inwoners. In 1833 vestigden zich vanuit Lommel (België) Samuel Goudsmit, geboren in Veghel, en Brintje Lehmans, geboren in Wiesenthal, Beieren in Roermond. Zij zijn de stamouders van een geslacht dat generatie op generatie prominent in Roermond aanwezig is geweest.²⁸⁵ Een op 12 augustus 1835 door het stadsbestuur van Roermond verzonden brief, gericht aan de 'bestuurders van de hulpkerk van den Israelitischen Godsdienst alhier', laat zien dat de Israëlitische gemeente als zodanig bekend was bij de plaatselijke overheid.²⁸⁶ De tijdelijke afscheiding van Limburg van Nederland tussen 1830 en 1839 lijkt van weinig invloed te zijn geweest op het Joodse leven in Roermond, afgezien van de snelle groei van het aantal Joden.

Hoe klein de gemeente in Roermond rond 1830 ook was, binnen die plaatselijke gemeenschap kon er veel onenigheid zijn die het soms onmogelijk maakte om te besturen. Volgens een brief van de broers Abraham en Isaac Goldstein van 9 mei 1830, gericht aan de President en Parnassijns van de synagoge te Maastricht, was het voor beiden in hun hoedanigheid van kerkmeesters ondoenlijk leiding te geven. In hun plaats zouden beter 'de Eedele Heeren N.A.N.' kerkmeesters kunnen zijn. Zij doelden daarmee op hun medegelovigen Leon Neuman, Alexander Amsel en Joseph Neuman. Dit

²⁸⁴ Van Beringen was bedrijfsleider van de in 1807 opgerichte papierfabriek Burghoff Magnée & Co. Zijn aantekeningen zijn gepubliceerd door Habets in 'Kronijkje der stad Roermond, beginnende met de komst van Joseph II en eindigende met de troonsbeklimming van Leopold I, koning der Belgen (1781-1831)', 408'.

²⁸⁵ Tot in het jaar 2018 hebben er nakomelingen van de familie Goudsmit in Roermond gewoond. Zie ook Delhougne, *Genealogieën van Roermondse geslachten*, 88-92.

²⁸⁶ GAR, 1005 Kanton en gemeentebestuur van Roermond, inv.nr. 819.

uitsluitend gebruik van initialen duidt op ruzie. Bovendien was Abraham naar eigen zeggen door de week op reis. Nog belangrijker was dat hij, geboren in 1778 in het – nu Duitse – Hörstgen, de Nederlandse taal niet machtig was en dat zijn gemeente niet de middelen had om voor hem een schrijver te betalen. Toen er een kleine twee weken later nog geen reactie uit Maastricht was ontvangen, wilde hij, volgens zijn brief van 24 mei 1830, financieel afrekenen, ‘want er een kabaal onder onze gemeente ontstaat’. Ook was hij niet meer in staat de synagoge te onderhouden.²⁸⁷

Dat deze onenigheid in de Roermondse Joodse gemeente nog lang heeft voortgeduurd, blijkt ook het archief van het CCIB. Op 21 oktober 1838 werd door het *Consistoire* een klacht besproken van twee leden uit Roermond tegen hun voorzitter Bloemendal en tegen de eigen Joodse gemeente. Het besloot zich niet te mengen in dit geschil, maar te volstaan met een bericht aan de Roermondse voorzitter en aan de twee klagers dat er conform het geldende reglement gehandeld zou moeten worden en dat bij verschil van mening de meerderheid beslist.²⁸⁸

Het vooruitzicht dat een halfjaar later de definitieve scheiding tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden zou plaatsvinden, was mogelijk het motief voor de terughoudende opstelling van het CCIB. Of het Roermondse geschil verband hield met de door Wallet gesignaleerde culturele verschillen tussen Duitse Joden, die meer openstonden voor de moderne cultuur en bereid waren tot maatschappelijke en rituele aanpassing, tegenover de meer conservatieve Nederlandse Joden, is niet duidelijk.²⁸⁹ Het Roermondse kerkgenootschap heeft vanaf zijn oprichting altijd de Asjkenazisch-orthodoxe ritus gevolgd, waarmee, zoals hierna nog zal blijken, niet gezegd is dat er sprake was van een strikte orthodoxie. De wens daartoe leefde wel bij de rabbijn en mogelijk bij de plaatselijke *chazan*, maar in veel mindere mate of zelfs geheel niet bij de gewone gelovige.

Het aantal van 29 Joodse inwoners in 1829 zou – volgens een slordig geschreven notitie, aanwezig in het Roermondse gemeentearchief – medio jaren 1840 toegenomen zijn tot 94. Boven deze notitie staat: ‘om u edl kennis te geven hoeveel huishouwing sich in dezer stat bevinden’.²⁹⁰ De slechte formulering van deze notitie en de vele fouten in de vermelding van de namen doen vermoeden dat een anonieme burger gemeend heeft het gemeentebestuur te

²⁸⁷ RHCL, Nederlands-Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, inv.nr. 38.

²⁸⁸ ACCIB, Procès-verbaux de 1835-1839: réunion du Conseil du 21 octobre 1838.

²⁸⁹ Wallet, ‘Belgian Independence’, 169.

²⁹⁰ GAR, nr. 1005 Kanton en gemeentebestuur van Roermond, inv.nr. 819. Of de drie op deze lijst met een asterisk gemerkte namen betrekking hebben op Joden, is onduidelijk. Bij twee personen is verder niet aangegeven hoe groot hun gezin was. Boven de notitie is later het jaartal 1838 geplaatst. Dat is gelet op de omvang van de erop vermelde gezinnen onjuist. Vermoedelijk is de notitie rond 1845 gemaakt.

moeten waarschuwen voor het groeiend aantal Joden in de stad. Vergelijking met de gegevens in de administratie van Roermond leert dat vrijwel al de in deze notitie genoemde personen marskramers, reizigers, slagers of veehandelaren waren, meestal weinig geletterd en met nederige beroepen. Tijdens de volgende volkstelling in 1840 leefden er 99 Joden in Roermond, inclusief drie aan de Munsterkazerne verbonden militairen. Samen met degenen die in omliggende dorpen, zoals Linne, woonden waren er in dat jaar 132 Joden.

De snelle groei van de Joodse bevolking is te verklaren uit de economische ontwikkeling van Roermond in de periode 1800-1875.²⁹¹ Na Maastricht was Roermond in die periode de tweede industriestad van Limburg met een bloeiende papier- en textielindustrie. Rond 1850 waren er in Nederland drie steden, Tilburg, Leiden en Roermond, die elk ruim tweeduizend mensen werkzaam hadden in de textielfabricage.²⁹² De plaatselijke papierfabriek bood in die periode werk aan 150 werknemers, een aantal dat jaarlijks zou blijven groeien. Tussen 1800 en 1875 verdrievoudigde de bevolking van Roermond.

Uiteindelijk zou de Joodse gemeente in Roermond, met inbegrip van enkele Joden die elders in Midden-Limburg woonden, uitgroeien tot ruim 140 leden in het midden van de negentiende eeuw.²⁹³ Roermond, waar, zoals we zojuist zagen, in 1817 voor het eerst een Joods gezin zich metterwoon had gevestigd, was in korte tijd een van de grotere vestigingsplaatsen van Joden in Limburg geworden. De relatief gunstige ligging van Roermond aan rivier- en landwegen met binnen een straal van 25 kilometer geen concurrerend streekcentrum, bood alle kansen aan personen die werkten in de detailhandel, een sector waar juist de Joodse inbreng van belang was.

Hiervoor is al beschreven dat er een noodsynagoge in gebruik was en wel in het pand Zwartbroekstraat 10. Dat was een ruimte in een particulier huis dat hiervoor eigenlijk niet geschikt was.²⁹⁴ Pogingen tot de bouw van een synagoge te komen, bleven voorshands zonder resultaat.

II.1.11 Opnieuw een Joodse begraafplaats in Roermond

Op een afstand van ongeveer een kilometer van het oude centrum van Roermond ligt een eeuwenoud katholiek bedevaartsoord, de Kapel in het Zand. Enkele honderden meters daarvandaan vindt men de oude begraafplaatsen van Roermond, twee Joodse, een katholieke en een protestantse. Hiervoor is al gesproken over de begraafcultuur van keizer Jozef II. Deze landsvorst had op 26

²⁹¹ Jansen, 'Een synagoge in de Hamstraat', 99.

²⁹² Nissen, *Roermond. Biografie*, 334.

²⁹³ GAR, Bibliotheek T154. Volgens het 'Verslag over de Gemeente Roermond door het College van Burgemeester en Wethouders over de dienstjaren 1851 t/m 1864' waren er in 1851 141 Joodse inwoners.

²⁹⁴ Jansen, 'Een synagoge in de Hamstraat', 100-107.

juni 1784 het begraven in kerken, kapellen, bidplaatsen en andere overdekte gebouwen verboden.²⁹⁵ Vanaf 1 november in dat jaar moesten alle begravingen plaatsvinden op nieuwe buiten de stad gelegen begraafplaatsen. In Roermond werd gekozen voor een verhoogde zanderige plek nabij het bedevaartsoord gelegen ver buiten de stadsomwalling. De begraafplaats lag vrijwel naast de Galgenberg, de plek waar in het verleden terechtstellingen hadden plaatsgevonden. Het was ook de plek geweest van grootschalige heksenverbrandingen aan het begin van de zeventiende eeuw. Na enige vertragingen kon op 1 juni 1785 op dit verlaten oord de door Jozef II gewenste begraafplaats in gebruik worden genomen.

Opmerkelijk is dat er in 1785 op deze locatie van meet af aan al een Joodse begraafplaats aanwezig moet zijn geweest.²⁹⁶ Dat wijst erop dat er, ondanks hun verbanning uit Oostenrijks Gelderland, in de achttiende eeuw toch een of meer kleine Joodse vestigingen in de nabije regio moeten zijn geweest. De begraafplaats lag vrijwel exact tegen de (voormalige) grens met het hertogdom Gulik-Berg, de huidige Scheidingsweg. Mogelijk ligt ook daarin een verklaring voor de al oudere aanwezigheid van een grafakker voor Joden. Gulik heeft immers door de eeuwen heen, zoals we al eerder zagen, ten aanzien van Joden meestal een minder restrictief beleid gehad. Onderzoek kan op deze oude begraafplaats niet plaatsvinden, gelet op de geldende voorschriften van eeuwige grafrust.

Het is niet duidelijk hoeveel begravingen er hebben plaatsgevonden; vermoedelijk is dat gebeurd in enkele lagen boven elkaar. Slechts bij een zestal graven is nog een stenen grafmonument voorhanden. Deze dateren alle uit de periode 1843-1853. In 1857 kreeg het geheel van drie begraafplaatsen een forse uitbreiding, waarbij aan de andere zijde van het complex aan Joden een goed afgeschermd nieuw terrein met een eigen toegangspoort beschikbaar werd gesteld. Het is nog steeds intact en wordt incidenteel gebruikt. Er wordt daarbij gesproken van de oude en de nieuwe Joodse begraafplaats.

²⁹⁵ GAR, Oud Archief, inv.nr. 312, Edict van den Keyser, 'Aengaende de Begraeffenissen, van den 26 Juni 1784'.

²⁹⁶ Van der Zwaan, "Den Aje Kirkhaof", Roermonds eerste algemene begraafplaats "Nabij Kapel in 't Zand" van 1784 tot 1946', 180.

II.1.12 Een kleine Joodse vestiging in het dorp Linne

Het kleine, langs de Maas gelegen dorpje Linne even ten zuiden van Roermond heeft in de negentiende eeuw een Joodse gemeenschap gekend.²⁹⁷ Volgens de arrondissementscommissaris in Roermond ging het aanvang jaren 1820 om ‘langzwerende Joden’ die ‘sedert drie en vier jaren, in aantal te Linne hunne woning hebben gevestigd’.²⁹⁸ Over de omvang van de gemeenschap bestaan enkele meldingen die variëren van 22 tot 33 personen. Het laatste bericht van deze gemeenschap dateert van 1887, toen er nog vier Joden woonden. De beroepen van deze Joden waren kramer, slager, paardenverhuurder, muzikant of koopman. Zij waren veelal uit Duitse gebieden afkomstig, zoals uit onder andere Altena, Eschweiler, Munde (bij Hannover), Neuss, Santfort (Lotharingen), Siegburg en Schwanenburg. Enkelen kwamen uit Zuid-Limburg en de rest uit noordelijk Nederland.

De groei van deze gemeenschap was zodanig dat er in 1828 door een van de leden een verzoek aan de ‘Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten’ in Den Haag werd gedaan om een synagoge te mogen oprichten. In diens verzoek werd hoog opgegeven van deze nieuwe Joodse gemeente in Linne. Om advies gevraagd, omschreef de vertegenwoordiger van de Roermondse Joodse gemeenschap het dorp Linne, dat slechts 662 inwoners had, als armzalig. Niet alleen waren er te weinig Joden in Linne, de 33 leden van de gemeente aldaar, leefden bovendien met uitzondering van één gezin, in armoede. De Joden in Linne zouden vooral landlopers zijn. De Hoofdcommissie besloot dan ook tot afwijzing van het verzoek, waarbij ook van belang was dat de synagoge in Roermond op amper een uur lopen lag. Een nieuwe synagoge in de nabijheid van Roermond zou ertoe kunnen leiden dat er in die stad te weinig aanhang zou kunnen zijn.

Later in die eeuw, in juli 1873, werd een poging gedaan om in Linne een eigen Joodse begraafplaats te krijgen. Twee jaren eerder was een van de zonen van de aanvrager na veel moeilijkheden met het Roermondse stadsbestuur alsnog begraven in Roermond.²⁹⁹ De burgemeester van Roermond zou daarna verboden hebben overledenen van elders te begraven op de genoemde begraafplaats. Ondanks de bereidverklaring van de gemeente Linne om eraan mee te werken, is die begraafplaats er toen niet gekomen.

Met het vertrek van het gezin Hertog in 1888 naar Roermond kwam er een eind aan de aanwezigheid van Joden in Linne. In 1889 werd Mozes Hertog

²⁹⁷ De gegevens voor dit hoofdstuk zijn ontleend aan: Van der Geyn, ‘Een Joodse gemeenschap te Linne in de negentiende eeuw’ en aan: Bok, ‘Linne – Zoektocht naar de (verdwenen) Joodse begraafplaats’. Zie: website dodenakkers.nl.

²⁹⁸ RHCL, Provinciaal Archief, inv.nr. 11.928, brief van de arrondissementscommissaris van 18 december 1826.

²⁹⁹ *NIW*, 23.06.1871.

begraven op de nieuwe Joodse begraafplaats van Roermond. Zijn vrouw Rosa Haas overleed in 1903 en werd eveneens in Roermond begraven. In veel publicaties en op een aantal websites wordt gewag gemaakt van een Joodse begraafplaats in Linne zonder dat men aan kan geven waar de Joden van Linne hun doden begraven hebben. In het ‘Verslag van de Handelingen der Permanente Commissie over het jaar 1908/9’ wordt over de verlaten begraafplaatsen in Limburg vermeld: ‘In het Ressort Limburg zijn alleen te Linne, nabij Roermond, en te Venlo verlaten begraafplaatsen. Die begraafplaatsen zijn echter blijkens bericht van het Ressortaal Bestuur van Limburg van muren omgeven. Wij hebben onder de aandacht der Kerkbesturen te Roermond en Venlo gebracht dat de verzorging dier begraafplaatsen tot hunne verplichtingen behoort.’³⁰⁰

II.1.13 Conclusie

De ontwikkelingen tijdens de twintig jaren van Franse overheersing laten een beeld zien van aarzelende emancipatie, maar ook van een steeds in aantal toenemende Joodse bevolking. In Maastricht en omgeving verliepen de ontwikkelingen aanzienlijk sneller dan in Roermond. In die stad, waar meer dan twee eeuwen achtereen geen Joden hadden mogen verblijven, waren deze processen aarzelender. In de voorwaarden scheppende sfeer was er wel al onder keizer Jozef II in 1785 een goede aanzet gegeven voor vreedzame co-existentie door bij de aanleg van een kerkhof voor katholieken en protestanten buiten de stad Roermond uit te gaan van de al aanwezige begraafplaats voor Joden. Eerst na de toetreding tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden kwam er een blijvende Joodse vestiging in de stad.

In de Franse tijd was het de staat die, ongeacht het beleid van de kerk, bepaalde hoe de relatie met de Joodse bevolking eruit moest zien, namelijk op basis van gelijkwaardigheid. Onder het Groot-Nederlands staatsgezag hebben Joden hun rechten als vrije burgers behouden. In het aangrenzende Pruisische Rijnland werden echter de nog maar kort voordien verworven rechten aan de Joden weer ontnomen. De wetgeving onder koning Willem I heeft structuur gebracht in de organisatie van de Joodse gemeenschappen. De Belgische periode van 1830 tot 1839 bracht geen relevante veranderingen, zij het dat er eerst in het jaar 1838 voor Limburg contacten kwamen met het Consistoire in Brussel.

³⁰⁰ CBIN, 09.07.1909. Cartigny, *Joodse geschiedenis*, bestrijdt het bestaan van een begraafplaats in Linne zonder acht te slaan op het Verslag van de Permanente Commissie. GAR, nr. 4211, Archief van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 6, bevat een brief van 21.06.1960 waarin de historicus Hartog Beem schrijft over een bestuursverslag van 1913 waarin door het Roermondse kerkbestuur onder voorzitterschap van J. Goedhart vaststelt ‘Een begraafplaats (Kapellerlaan) en een buiten gebruik. Verlaten begraafplaats Linne’.

De snelle ontwikkeling van de industrie in Roermond maakte de stad aantrekkelijk voor de Joodse vestigingen. Door de groei van het aantal Joden begon de noodzaak van de bouw van een synagoge te dringen. De kleine Joodse gemeente in Linne, mogelijk ontstaan vanwege de ligging van dit dorp aan de Maas, heeft slechts enkele tientallen jaren een rol gespeeld. Uiteindelijk is die opgegaan in de Roermondse Joodse gemeenschap.

Meer dan in enige andere voorafgaande periode werd in de in dit hoofdstuk beschreven periode de relatie met de Roermondse Joden bepaald door de staat. De grondwettelijke gelijkstelling bood hun kansen zich vrij te vestigen en te ontwikkelen. Zeker in deze periode heeft de katholieke kerk in Limburg geen stem in het kapittel gehad. Dat zou echter in de hierna volgende jaren langzaam maar grondig veranderen.